

ЖУРНАЛИСТНИНГ АДАБИЙ ТИЛ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАҲОРАТИ

Сеитназарова Гулжаҳан Суханатдиновна, Қорақалпоқ
давлат университети ўқитувчиси, (PhD)

A JOURNALIST'S SKILL IN USING LITERARY LANGUAGE TOOLS

Seitnazarova Guljahan Sukhanatdinovna, associate professor of
Karakalpak State University, (PhD)

МАСТЕРСТВО ЖУРНАЛИСТА В ИСПОЛЬЗОВАНИИ СРЕДСТВ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Сейтназарова Гулжахан Суханатдиновна, преподаватель
Каракалпакского государственного университета, (PhD)

<https://orcid.org/0009-0008-7055-9391>

e-mail: guli_09.92@list.ru

Аннотация: Мақолада матбуотда адабий тил меъёрларига амал қилишнинг аҳамияти хусусида сўз боради. Жумладан, журналистнинг ўз ижодида тил воситаларидан фойдаланиш маҳорати амалий мисоллар ёрдамида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: матбуот тили, сарлавҳа, тил воситалари, услуб, мақол, фразеологизм.

Abstract: This article discusses the importance of adhering to literary language norms in the press. Specifically, the journalist's skill in utilizing language tools in their creative work is analyzed through practical examples.

Keywords: press language, headline, language tools, style, proverb, phraseology.

Аннотация: В статье рассматривается важность соблюдения норм литературного языка в прессе. В частности, на практических примерах анализируется мастерство журналиста в использовании языковых средств в своем творчестве.

Ключевые слова: язык прессы, заголовок, языковые средства, стиль, пословица, фразеологизм.

КИРИШ. Бугун жамиятнинг турли қатламларини тил маданиятига ўргатадиган матбуотга жиддий масъулият юклатилган. Бунинг асосий сабаби, “Газета тили нисбатан тез ривожланади, у адабий тилда юз берадиган ўзгаришлар, янгиликларни осон қабул қилади. Янги сўз ва иборалар адабий тил луғатига ўтишдан олдин газета тили лабораториясида синовдан ўтади”[1]. Адабий тилнинг очиклиги, унинг миллий нутқнинг бошқа қуйи тизимлари унсурларини ўзлаштириш қобилияти тил белгисининг толерантлигини кўрсатади. Жумладан, диалектлар, касб-хунарга оид ва хорижий тиллардан ўзлаштирилган лексик бирликлар билан бойитилганлиги. Бундай шароитда тилни стилизация қилиш мақсадга

мувофиқ. Масалан, материалда қаҳрамон сўзини айрим муаллифлар тўғридан-тўғри, айримлари ўзгартириб (адабий тилга мослаб) беради. Бу ижодий мақсадга боғлиқ. Журналистик асарда шевани ишлатиш ҳам нозик масалалардан бири. Материалда 20-30 фоиз шева сақланса, қаҳрамоннинг ўзига хос хусусиятлари очилади. Шу орқали унинг кимлиги, қаерданлиги, саводи аниқ кўринади. Аммо матнда тил нормада бўлиши таъминланиши керак.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД. “Журналист жамоатчилик фикри ва дунёқарабини шакллантириш учун ўткир тилга эга бўлмоғи лозим. Ўз фикрини лўнда ва аниқ, ҳар қандай информацияни, турли-туман воқеалар ҳақида, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий,

маънавий тараққиёти учун хизмат қилувчи ахборотни оммага етказишда содда, тушунарли тилда баён этишлик журналистдан маҳорат талаб қилади“[2]. Тушунарли бўлишнинг асосий шарты – оддийликда. Шу сабабдан, мақола моҳияти тез идрок қилиниши учун жумла етти-саккиз сўздан ошмаслигига эътибор бериш лозим. Матнда оғир, англаб бўлмайдиган атамалардан фойдаланишни одатга айлантирмаган маъкул. Журналистнинг салоҳияти атамалар кўплиги билан эмас, материалнинг сифати, оддий халқона тилда ёзилиши ва унинг чиройли тавсифи, баёни билан ўлчанади.

НАТИЖАЛАР. Матбуотда тилнинг бор гўзаллиги, маъно-мазмунини ифода этиш ижодкорнинг асосий вазифаси ҳисобланади. Айниқса, тилнинг софлигини таъминлаш, ўзига хос жиҳатларини кўрсата билиш барчасидан муҳим. Бу борада журналист Пердегул Хожамуратованинг сўз танлаш ва унинг моҳиятини очиб беришдаги маҳорати юксак даражада. У кўпинча оиладаги нозик масала – қизлар тарбиясига аҳамият қаратади.

Ижодкорнинг мазкур мавзудаги мақолалари насиҳат, танбеҳлардан холи бўлиб, ибрат, намуна ва ҳаётий сабоқ бериши орқали ўқувчини фикрлашга ундайди. Сабаби, ёшлар аудиториясининг эътиборини жалб қилиш қийин. Уларга ўзларининг тилида, ёшига мос атамаларни, сўзларни ишлатиш орқали кўнглига йўл топиш, туртки бериш мумкин. Масалан, “Кемпир апа бийкарға шырламайди” (ҚЖ, 2017, 19 январь) мақоласида қиз набираси тақдирига жон куйдираётган бувининг ўғилларига ёш онанинг жавобини куйидагича тасвирлайди: “Сиз билмейсиз, ҳазирги жаслардың бәри сондай. Айтқаныңыздың бәрин орынлай бергенде усы ўақытқа шекем қызың оң қолдай болар еди. Ҳазир *“переходной возраст”*. Тынбай берип атырған ескертиўлериңизге гәп қайтарып атырған жоқ-ғой, үйренер. Еки жақлама қысымға алып *төменшик ете берип* не қыламыз. Изине түсе берсек, барған жеринде *нанын алып жей алмайды* еле, мени айтты дерсиз”. Бунда “переходный возраст”, “мода”, “мурнына самал ениў”, “туйыққа тиреў”, “жер тоқпақлаў”, “төменшик етиў”, “босаңлық”, “уўысына ендириў”, “түңилиў” каби атамалар ишлатилган. Арухан Турекееванинг “Әдебият+шет тили+сәзенделик=бәрин бириктириўге урынған

жигит” (ҚЖ, 2021, 3 июнь) мақоласига танланган сарлавҳанинг ўзи диққатни тортади. Бу ўқувчида кизиқиш уйғотиши табиий. Унда Абдирашид Смайловнинг билимга чанқоқлиги, иқтидори ва унинг олдига қўйган мақсадлари ҳар қандай кишини тўлқинлантириши акс этган. Мақола содда, қалбга қўнимли сўзлар билан ёзилган. Масалан, “*Көз тиймесин, ай балам сиздей ақыллы перзентлер көбейсе ел гүллене береді” деп ойлап, бул баланы жақсы көрип кеттим. Ол әдебият ушын керекли жигит екен, деп басқа тараўға кетиўин қызғанып қойдым*”.

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, “матбуот тили хусусиятларига кўра бир вақтнинг ўзида иккита вазифани бажаради. Биринчидан, маълум бир воқеа, ходиса, жараён ҳақида ахборот беради. Иккинчидан, мазкур воқеани баён қилиш, тасвирлаш жараёнида таъсирчанликни юзага келтиради. Демак, биринчидан, матбуот ўзининг асосий вазифасини бажариб, иккинчи томондан, воқеаларни тасвирлашда тилдаги сўзлардан, сўз бирликларидан ниҳоятда моҳирона фойдаланган ҳолда тилимизни янада ривожлантиради”[3].

Журналистнинг ижоди тилда ўз аксини топиши муҳим масала. Чунки тил фақат алоқа воситасигина бўлиб қолмасдан, балки ижодкорнинг маҳорати ва ёзув услубини ҳам белгилаб беради. Журналистик асарларни ўрганганимизда, уларнинг ўзига хос услуби ва тил имкониятларига эътибор берамиз. Бу йўналишда қорақалпоқ матбуотининг ҳам бой тажрибаси ва ютуқлари бор. Масалан: “Оның қус алақаны менен топырақты куўыслап, көкке ойшаң тигилгенин көрдим. Шайырлардай ҳақыйқый дийхан дүньяға бир келедима деген ой қоршаўында қаласаң...” (ЕҚ, 2017, 23 сентябрь). Бунда “қус алақаны менен” сўз бирикмаси орқали муаллиф гапга бадий маъно юклайди. Ўқувчи мутолаа қилаётганда бу сўзнинг моҳиятини дастлаб тушунмаслиги табиий. Шу боисдан ҳам, журналист кейинги гапда унга тўхталиб, нима демоқчилигини янада яққол очиб беришга ҳаракат қилади. Матнларнинг мантикий боғлиқлигини таъминлаш ижодкорнинг бадий маҳорати саналади. Бу ёндашув таникли экожурналист, қалами ўткир публицист Ўмирбай Утеулиев ижодида муҳим ўрин тутаети. Мазкур усул журналистнинг ижодий тажрибаси ва маҳоратини ошириб, бошқалардан ажралиб

турган асосий омиллардан саналади. Муаллиф “Еркин Қарақалпақстан” газетасида чоп этилган “Сөз бенен ис бирлиги” мақоласида кундалик ҳаётимизда муомаладан чиқиб бораётган, адабий тилимизнинг бой хазинасидаги сўзлардан самарали фойдаланади. У шу орқали газета ўқувчисининг сўз луғатини тўлдириб боради. Масалан, “домбыгып искен”, “жолоўшылап барыў”, “ирге тасын қалаў”, “қамтамасыз етиў” ва бошқа. Шунингдек, “лебизден табылыў – мэртлик”, “исти устасына тапсыр”, “көз қорқақ, қол батыр” каби ибораларни ҳам матнга мос равишда келтирилгани сўз танлаш маҳоратини кўрсатади.

“Жериңе айланыстың ба, аўыллас?! ” (ЕҚ, 2017, 4 апрель) мақоласида кўйидаги сўз бирикмалари келтирилган: “қустың ғайы”, “батыл болыў”, “қунарлылығын арттырыў”, “қап қолдасатуғын”, “эрўанадай ийиў” ва ҳоказо. Мазкур мақоланинг ўқиган ҳар қандай киши тилимизнинг нақадар нафислигини ҳис қилади. Муаллиф хулосада сўз марваридларидан тизилган маржондек ўз мулоҳазаларини ифодалаган: “Аппақ болып гүллеген ериклер, шақалары бүртик жармаға қараған шабдал, алма, алмұрт зейимизди ашып, адам қолы гүл, мийнети менен гөззал болары қыялымыздан кешти. Қус ушарда көкке нәзер таслаганындай дийқан ҳам көзлерин жерден алмас екен. Сен ше, аўыллас?... Кисиден сорасаң биреўин берсе, өзиң мийнет етсең қалегениңше аласаң. Бәхәрде ҳайярлығың тутып, бийғам болсақ жыл бойы қурықол қаларыңды умытпа...”

“Публицистик асарларда халқ оғзаки ижоди намуналари айниқса, мақоллар, ибораларни қўллаш аңғанаси эски даврлардан мавжуд. Бунда биринчидан, фикрни ихчам, аниқ етказиш назарда тутилса, иккинчи томондан, бу ҳолат газета тилига яқин бўлишини таъминлайди. Учинчидан, матбуот материалларининг жозибадор бўлишига хизмат қилади”[4]. Шунингдек, асарнинг таъсирчанлигини ошириб, аудитория эътиборини жалб этишда қўлланилади. Улар ёрдамида асар мазмуни бойиб, айтилажак фикр-мулоҳазалар залворли чиқади. Ва яна мақолларни матн ичида қўллаш – воқеа-ҳодисалар тавсифи, шахс характерининг очилишида муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан ижодкорлар фаолияти давомида ўз

материалларида мақоллардан самарали фойдаланади. Масалан, “Жаманнан қаш, жақсыға жантас” (Ў.Абдирахманов. НХ, 2017, 21 сентябрь), “Жақсыдан жаман туўылар, ыссы нанға алғысыз, жаманнан жақсы туўылар, адам айтса инанғысыз” (Ш.Уснатдинов. ЕҚ, 2018, 18 декабрь), “Көз қорқақ, қол батыр”, (У.Ўтеулиев. ЕҚ, 2019, 19 январь.), “Атаға қарап ул өсер, анаға қарап қыз өсер”, “Устазы жақсының, устамы жақсы” (А.Турекеева. ЕҚ, 2017, 21 январь), “Жаслықта алған билим, тасқа ойылған нағыс сыяқлы” (Г.Тажетдинова. УЖ, 2019, 5 август) “Жақсы перзент сүйиниш” (С.Мусатдинова. НХ, 2017, 21 сентябрь), “Алдыңғы арба қайдан жүрсе, кейингисиде соннан жүреди” (Н.Мамбетирзаева. ЕҚ, 2017, 15 апрель), “Кең кейим тозбас, кеңесли ел азбас” (Н.Нуриева. ҚЖ, 2020, 15 октябрь).

Қорақалпоқ босма ОАВ журналистлари ижодида ҳам тил бирликлари ва воситаларини газета тили ҳамда матн мазмунига мослаб, уларни “аввалги шаклда эмас, балки қайта ишлаб”[5], ўзгартириб қўллаш кўникмаси шаклланган. Буни кўйидаги мақоллар мисолида кўришимиз мумкин: “Жақсының жақсылығын айт нуры тасады” // “Жақсының жақсылығын айт ийманы тассын”, “Ийттиң ийеси, жабайы аң қустың жанашыры журналисти бар...” // “Ийттиң ийеси, қасқырдың қудайы бар”, “Қасқырдан қорыққан қалай мал-дунья жыйнасын” // “Шымшықтан қорыққан тары екпейди”, “Мал сақласаң, қой сақла...” // “Жер айдасаң, гүз айда...” Фразеологизмлар доимо олимлар эътиборини ўзига жалб қилиб келмоқда. Қайси бир тилни олиб қарасак ҳам, унинг луғат бойлигида бир нечта сўзлар бирикмаси орқали бутун бир маъно англатувчи фразеологик бирликларни учратамиз. Айниқса, таҳлилий ва бадий-публицистик жанрдаги мақолаларда фойдаланиш яхши натижа беради.

Журналист Ўмирбай Утеулиевнинг “Еркин Қарақалпақстан” газетасида чоп этилган туркум журналистик материалларида кўйидаги фразеологик бирликлардан фойдаланади: “қол созым”, “көз алмаў”, “сары уўайым” (2017, 1 апрель); “көз қамастырыў” (2017, 2 февраль); “қол үзбеў” (2017, 2 март) ва бошқа. Масалан, “Қыстың “бир тутим” күни, куяш көк жийекке қарай қулдырайды” (2017, 2 февраль). Бунда вақтнинг қисқалиги ва тез ўтишини “бир

тутим”, яъни “қысқа, келте” [7] фразеологизми орқали беради. Арухан Турекеева “Әдебиат+шет тили+сәзенделик=бәрин бириктириўге урынған жигит” (ҚЖ, 2021, 3 июнь) мақоласида “аўыз салды”, “қуры алақан қалмады” фразеологизмлари орқали қахрамон ҳаракатларининг салмоғини кўрсатиб беради. Жумладан, “Ертеклерди оқып болып соң үлкен шығармаларға “аўыз салды”; “Заман талабы усы болса буннан да “қуры алақан” қалмады”.

МУҲОКАМА. Ҳозирда газета саҳифаларида олдинлари кузатиладиган буйрук, чорлов, баландпарвоз сўзларнинг ўрнини аудитория билан жонли мулоқот эгаллади. Бу борада содда, аниқ сўзлардан, айниқса, фикрлашга ундайдиган сўрок сўз бирикмаларидан фойдаланиш усулининг самараси ортмоқда. Мазкур усул ёш журналист Несибели Мамбетирзаеванинг деярли барча журналистик материалларида кўзга ташланади. Масалан, “Жансыз китаптағы жанлы ҳақиқат” (ЕҚ, 2017, 14 март) мақоласи. Унда ижодкор китоб ва унинг маънавиятни юксалтиришдаги ўрни тўғрисида айтиш баробарида қатор муаммоларни ўртага ташлайди. Яъни ўсиб келаётган авлодни, аввало, оила даврасида китоб ўқишга ўргатиш, таълим муассасаларида педагог кадрларнинг ўз устида ишлашни назорат қилиш, дарсликларнинг қизиқарли ва ёқимлилигини таъминлаш зарурлиги каби долзарб масалалар тилга олинади. Муаллиф ҳар бир фикрини фактлар, мавзуга доир ҳикматлар, ибратли воқеалар орқали бойитади. Аудитория муаммонинг моҳиятини тез илғаб олишига ёрдам беради. Сўз танлаш борасида муаллиф ҳамиша изланишда давом этяпти. Масалан, “*Китан ҳақиқый өмирден көре өмиршең. Биз гүлдиң нәзиклиги ҳәм хош ийисин, ярдың қанжар кирпичлерин, самалдың сыбырлысын, суўдың сыңғырлысын, жулдызлар шугласын, ўақыттың*

желисин, қулласы, бәрише гөззаллықты китанлар арқалы аңлаймыз. Егер китан оқымасақ, олар мәзи бир елестей, мазмунсыз көринеди. Туйғыларымыз тәрбияны талап етер екен, китанлар бул бағдарда биринши дәрежели устаз саналады. “Оқыған алым, оқымаған өзине залым” деген ҳикмет бар. Өзин ҳурмет еткен, өз қәдирин билген инсан, әлбетте, китан оқыйды”.

ХУЛОСА. Матбуот тилининг даражаси адабий тилнинг ҳам, оғзаки нутқнинг ҳам сифат ўлчами ҳисобланади. Шунинг учун, журналистлар бадий адабиётнинг яхши намуналарини кўп мутолаа қилиш орқали тил софлиги, сўз бойлиги ва тафаккурини юксалтиришга ҳаракат қилиши зарур.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тошалиев И., Абдусаттаров Р. Оммавий ахборотнинг тили ва услуби. Ўқув қўлланма. — Т.: ZAR QALAM, 2006. — Б.101.
2. Пардаев А., Рўзиев Ф., Маҳмадалиев Х. Журналистикада тил ва ифода. Т.: Истиклол, 2006. — Б.25.
3. Оразимбетова З. Қорақалпоқ вақтли матбуоти тилининг услубий хусусиятлари: Фил.фан.д-ри (DSc) ...дисс. Автореф. — Н.: 2019. — Б. 19.
4. Оразимбетова З. Публицистикада тил ҳам шеберлик маселеси. Н.: Эмиўдәрья, 2014, №1. — Б. 94.
5. Оразимбетова З. Қорақалпоқ вақтли матбуоти тилининг услубий хусусиятлари. Фил.фан.д-ри (DSc) ...дисс. Автореф. — Н.: 2019. — Б. 19-20.
6. Өтеўлиев Ө. Теңиздиң жини. — Н.: Билим, 2005.
7. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилиниң қысқаша фразеологиялық сөзлиги. — Н.: 1985. — Б. 63-68.

